

TAGE LINDBOM

Roosevelt och det andra världskriget

*Bok för
studier!*

*Helger
John*

Norma

Borås 1985

114941

Pearl Harbor

Hösten 1941 var allt förberett för ett amerikanskt inträde i kriget. "Joint Board Estimate of United States Over-all Production Requirements" är ett dokument, daterat den 11 september 1941 och undertecknat av armé- och marin-stabscheferna, general Marshall och amiral Stark. Här är grunden formulerad för USA:s globala krigsstrategi innan landet ännu var i krig. Vad som nu fattades var en anledning till en formell krigsförklaring. Så som stämningen alltför var i landet var det självfallet att "den andra" måste avlossa det första skottet. Förväntningarna ställdes främst på Japan.

Japan var ett örike och hade därför större möjligheter än de flesta andra asiatiska territorier att värja sig mot västerländsk penetration ekonomiskt såväl som religiöst. Tio år före den westfaliska freden beslöt Japan att stänga sig för Västerlandet och i två hundra år kunde landet leva slutet inom sig självt. År 1852 utrustade amerikanarna en expedition under ledning av amiral Matthew Perry i syfte att betvinga japanerna. Ställd inför övermäktiga sjöstridskrafter måste Japan två år senare sluta ett fördrag, varigenom landet åter öppnade sina gränser.

Därmed kom Japan att dragas in i det folkrättsliga system, som gällde för Västerlandet. Med åberopandet av framför allt Hugo Grotius' klassiska arbete *De jure belli*

ac pacis skedde nu efter den westfaliska freden genom brottet för det moderna internationella samhällssystemets princip "nationernas familj". Detta innebar dels erkännandet av nationernas suveränitet, dels dessa suveräna nationalstaters likaberättigande. Denna rättsliga ordning var förutsättningen för ett fördragssystem, som, om det skulle kunna leva upp till principen att staterna var rättsgrundande subjekt (*ubi societas ibi jus est*), i sin tur måste förutsätta staternas inbördes jämvikt.

Det var en märklig historisk utvecklingsprocess, som Japan genomgick. På några årtionden framträdde ur detta traditionella samhälle en modern industristat, som lyckades uppnå ett likaberättigande, inte minst markerat genom upptagandet i Nationernas Förbund. Men detta måste betalas till ett högt pris. Ända fram till fördraget i Kanagava 1854 var Japan ett självförsörjande land. Men den snabba industrialiseringen krävde råvaror, som landet saknade, och därför marscherade Japan raskt in i imperialismen. Mellan åren 1875 och 1879 erövrades bland annat Kurilerna, Bonin och Kyukyu. Så kom 1894–1895 kriget med Kina. Formosa, Pescadorerna och Port Arthur erövrades, genom kriget med Ryssland vanns södra halvan av Sachalin och kontroll över Korea. Slutligen annekterades Korea 1910 och 1919 vanns mandat över Mariana, Karolinerna och Marshallöarna (med undantag av Guam). Hårt drabbad av den ekonomiska krisen 1929 invaderade Japan år 1931 Manchuriet, som förvandlades till lydriket Manchukuo.

Japan måste ha Lebensraum. För att kunna hävda sin ställning som östasiatisk stormakt måste den upprätta en intressesfär, som i söder sträckte sig ned till Australien och i väst till Bengaliska viken. Strävandet att upprätta detta östasiatiska storrum ledde oundvikligen till nya konflikter. År 1937 invaderades Kina, men för att kunna

besegra Kina måste Japan bryta de stora underhållslinjerna, stänga de indokinesiska hamnarna och Burmavägen. Detta betydde krig med England och troligen även med USA, som ekonomiskt stödde Kina. Frankrike kunde efter sammanbrottet 1940 ej försvara Indokina och måste då gå med på Japans temporära ockupation av detta område. Det närmaste svaret från Englands och USA:s sida var ekonomisk krigsförklaring.

Japan gick mot krig därför att det ej kunde göra annat om det önskade att vara en industriell stormakt. Japan hade, som det träffande sagts, fått den västerländska sjukan i kroppen och kunde inte göra sig av med denna sjuka om den ej samtidigt gav upp sin industriella stormaktsställning. Landet stod inför ett på en gång tragiskt och gigantiskt val: ekonomisk ruin eller krig.

Japan måste för att kunna leva vidare bli en självförsörjande industriell makt och detta bestämde dess strategi: att använda sina 2 500 öar i Stilla havet som ett slags ankrade hangarfartyg för att på så sätt genom amfibieoperationer arbeta sig fram och erövra Burma, Malaya, Sumatra, Java och Borneo.¹⁾ Det var ett asiatiskt imperium Japan ville upprätta och detta innebar en obönhörlig konflikt med de europeiska kolonialmakterna i dessa områden liksom USA:s kommersiella maktställning och dess intressen i Kina hotades. Stora militära konflikter var oundvikliga men japanernas stora misstag var felbedömningen av USA:s hållning. Det råder inget tvivel om att Japan ville undvika en konflikt med amerikanerna och trots att förhållandet mellan de båda makterna oavbrutet försämrades under 1930-talet sökte Tokio komma till tals med Washington. Japanerna hade motstått den hårda press Tyskland utsatt dem för i syfte att utvidga antikominternpakten till en militär allians. Den 23 maj 1939, dagen efter Tysklands militärallians med Italien, fram-

lade den japanske premiärministern, baron Hiranuma, ett förslag till en konferens, varvid de tre axelmakterna skulle sammanträffa med de tre ledande västmakterna England, Frankrike och USA. I stället för positivt svar meddelade USA den 26 juli att det sade upp handels- och sjöfartsavtalet av år 1911 med Japan. Stimson, sedan 1940 försvarsminister och anhängare av en kraftfull anti-japansk politik, fortsatte på den inslagna vägen. Bland annat infördes exportkontrollagar sommaren 1940.²⁾

Den amerikanske ambassadören i Tokio, Joseph Grew, en varm Japanvän, hade inga framgångar med sina försök att åstadkomma avspänning. Han vädjade förgäves till Roosevelt och Hull att stödja den moderata politiska flygeln i Japan med kejsar Hirohito och furst Konoye, som 1941 bildat sin tredje regering, i spetsen. I augusti riktade Konoye en inbjudan till ett möte mellan honom och Roosevelt i syfte att få till stånd en maktuppgörelse utan krig. Detta förslag understöddes varmt av Grew men även i japanska kretsar, också bland militärerna "in view of the absolute necessity of arriving at a settlement with the United States because of the economic situation", heter det i ett brev av Grew den 3 oktober 1941. Delegationer av politiska grupper uppvaktade Konoye och försäkrade att en uppgörelse med USA skulle få hela nationens stöd, heter det vidare i brevet, och om detta ej skulle lyckas nu, vore det fara för att regeringen föll. Konoye, sammanfattar Grew, är den enda, som kan komma överens med USA. Alla försök till ett möte med Roosevelt misslyckades emellertid och den 16 oktober föll regeringen Konoye. Efterträdare blev Tojo med Togo som utrikesminister. Läget hade nu allvarligt försämrats.³⁾

Tremaktspakten hade slutits i september 1940, innebärande för Japans del den ledande ställningen i det "stor-

östasiatiska rummet" och då Tyskland alltjämt hade sin pakt med Sovjet fick paktens en formulering, som måste uppfattas som antiamerikansk. Tyskarnas önskemål var att japanerna skulle binda USA helst med ett krig i Stilla havet, under det att Japan var mer benäget att ha fred med USA men i allians med tyskarna, med allt vad detta innebar av fördelar då till slut det tyska angreppet mot Sovjet kom. Japans ödesdigra misstag var emellertid att tremaktpaktens tillkomst enligt den japanska bedömningen skulle göra USA så betänksamt att koncessioner och därmed en fredlig uppgörelse i Stilla havet skulle nås. Det har sagts att den fasta hållning USA intog och dess beredskap att ställa sig inför risken av ett tvåfronts-krig blev en stor chock för japanerna och då inte minst utrikesministern Matsuoka: denna pakt skulle ju förhindra krig med USA! De snabba japanska framgångarna hade lett till en segerberusning och därmed en underkattning av den presumtiva motståndaren och hans planer. Den optimism, som här präglade japanerna tyder på att de ej hade någon kännedom om "Joint Board Estimate of United States Over-all Production Requirements", vari USA uttryckte sin fasta beslutsamhet att fortsätta kriget även om deras allierade besegrats och att Japan ej skulle kunna besegras utan amerikansk vapenmakt (punkterna 21 respektive 12)⁴⁾.

Japans katastrofala felbedömning var att det trodde sig kunna upprätta ett östasiatiskt imperium och därmed hejda Sovjets framträngande, vilket inte kunde ske annat än genom att skaffa sig ett förhärskande inflytande i Kina, och samtidigt bevara freden med USA. Då förhållandena under 1941 oavbrutet försämrades, inte minst genom tillkomsten av ministären Tojo, uppkom de japanska planerna på att rikta ett slag mot den amerikanska flottan och redan den 27 januari kunde ambassadör

Grew telegrafera från Tokio till utrikesminister Hull, att han från flera källor fått informationen om en planerad japansk attack mot USA:s flottbas i Stilla havet, Pearl Harbor.⁵⁾ Avsikten var ej att angripa och ockupera Hawaii utan att rikta ett slag mot den i Pearl Harbor baserade amerikanska Stilla havs-flottan. Därmed skulle den japanska flottan bringas i paritet och då kunde japanerna angripa södra Stilla havet med ett års försprång.⁶⁾

Ständigt nya uppgifter om de japanska planerna mot Pearl Harbor kom in. Chefen för den amerikanska Stilla havs-flottan, James O. Richardson, hade redan under en lunch med Roosevelt den 8 oktober 1940 hävdade att det vore bättre att basera Stilla havs-flottan på västkusten, där den var säker, skyddad, och där underhåll, bemaning, utrustning kunde tillgodoses på ett helt annat sätt än ute i Stilla havet. Då detta inte passade Roosevelts planer blev Richardson plötsligt och överraskande ersatt med amiral Husband E. Kimmel.⁷⁾ Richardson var tydligen inte *persona grata* även därför att han verksamt bidragit till att stoppa Roosevelts planer på att söka hejda all japansk handel med USA genom att lägga en väldig blockadlinje över hela Stilla havet.

Det diplomatiska spelet fortsatte och de japanska försöken att komma till tals med USA kulminerade i furst Konoyes i augusti 1941 riktade och från japanskt håll livligt understödda förslaget om ett sammanträffande mellan Konoye och Roosevelt. Av detta blev intet. USA var inställd på en öppen konflikt och här hade Roosevelt ett kraftigt stöd inte minst hos sin krigsminister Stimson men också av utrikesminister Hull. Den sistnämndes diplomatiska not av den 26 november stängde slutgiltigt dörren för en fredlig uppgörelse. Vi skulle mycket väl, skriver Hull i sina memoarer, ha kunnat göra upp fredligt med Konoyeregeringen men vi skulle ha förrått Kina och

Filippinerna, vi skulle ha övergett England och Holland, och Japan skulle kunnat gå in i Sovjet och så försvagat detta land att Hitler kunnat besegra Stalin.⁸⁾

Denna beslutsamhet från amerikansk sida och de informationer, som förelåg om ett planerat japanskt anfall på Pearl Harbor borde automatiskt ha utlöst beredskapsåtgärder framför allt för denna utsatta flottbas mitt i Stilla havet. Vad skedde?

I sina memoarer skriver utrikesminister Hull, "that during recent weeks I had time after time warned our military and naval officials with all the vigor at my command that there was constant danger of a treacherous attack by Japan anywhere, and in all probability at many places at the same time".⁹⁾ Den amerikanska underrättelsetjänsten hade noga vetskap om att japanerna redan mer än ett år före Pearl Harbor hade planer om ett angrepp. Japanska agenter i Pearl Harbor gav täta rapporter över antal, förläggningar, rörelser hos där stationerade enheter av den amerikanska flottan. Den japanska konsuln på platsen gav detaljerade uppgifter om varje skepps position, när ett skepp gick till sjöss och när det återvände. Den sista månaden före angreppet blev dessa meddelanden allt tätare. Allt detta visste Washington och det var också bekant att den japanska uppmärksamheten var särskilt riktad mot Pearl Harbor – helt naturligt då detta var det presumtiva anfallsmålet. Och efter krigets slut kunde amiral Kimmel (radiotal den 7 december 1958) berätta, att brittiska hemliga agenter i Japan hade informerat om det planerade angreppet mot Pearl Harbor, detaljerade uppgifter om den japanska flottans ansamling, om flygplanens start, om den amerikanska flottans ankarplatser i Pearl Harbor och så vidare. Dessa uppgifter hade USA:s regering i sin hand den 30 november eller den 1 december. Amerikanarna visste

också att Japan beordrat sina ambassadörer att förstöra alla kodmaskiner och akter.¹⁰⁾

Det kunde inte råda någon som helst tvekan i Washington: skulle japanerna slå till, skulle det bli Pearl Harbor. Så mycket egendomligare är det då, att chefen på Pearl Harbor, amiral Kimmel, den 27 november mottog en "war warning" från marindepartementet, vari det sades: "The number and equipment of Japanese troops and the organization of Naval task forces indicates an amphibious expedition against either the Philippines, Thai, or Kra Peninsula or possibly Borneo". Alltså nämnes inte den punkt, som borde betraktas som den mest hotade: Pearl Harbor. Och i en depesch två dagar senare beordrades Kimmel att hålla Stilla havs-flottan beredd att utgå i riktning mot Marshallöarna i händelse av japanskt angrepp.¹¹⁾

Den 20 november hade den japanska regeringen riktat en not till Washington och den 22 november hade en hemlig instruktion sänts från utrikesminister Togo till den japanske USA-ambassadören Nomura. Amerikanerna hade lyckats knäcka den japanska koden "Magic" och nu stod det klart: detta var det absolut sista budet. Det svar Hull gav den 26 var oantagligt, det visste Hull, det visste Roosevelt, det visste regeringen. Ett kodat meddelande från Tokio till Washington den 28 november, och som knäcktes av amerikanerna, hade givit klart besked: förhandlingarna är nu brutna. Slutligen kom den 6 december ett "pilot message". Detta meddelande, tolkat och översatt till engelska var nu färdigt för överlämnande till regeringen. När tretton av det i fjorton punkter formulerade japanska budskapet överlämnades till Roosevelt på lördagskvällen den 6 december klockan 9,30 på kvällen och denne tagit del av innehållet, vände han sig till Harry Hopkins med orden: "this means war".

Hopkins instämde.¹²⁾

Under månader hade armé- och marindepartementet erhållit informationer, som alla pekade i en bestämd riktning: Japan var, om en fredlig uppgörelse med USA inte kunde nås, beslutet att gå till angrepp och det var ingen tvekan om att Pearl Harbor var det närmaste målet för en aktion. Det hade då varit naturligt, att alla dessa viktiga informationer omedelbart hade delgetts chefen för de marina stridskrafterna i Pearl Harbor, amiral Kimmel, och chefen för arméstridskrafterna på Hawaii, general Short. Så skedde ej. Alla de japanska depescher, som uppsnappats och dechiffrerats, hemlighölls och politiskt förnekades det att de mottagits. Detta gällde också en rapport från engelska amiralitetet, mottagen lördagen den 6 december, att en stor japansk flotta var på väg västerut. Detta var tjugosju timmar före angreppet.

Nu var USA de facto i krig: ett "krigskabinett" på sex personer, Roosevelt, Stimson, Hull, marinminister Knox, försvarsstabschefen Marshall och marininstabschefen Stark, var helt medvetna om läget medan 140 miljoner amerikanare trodde sig leva i djupaste fred. De sex visste, att när japanerna hade satt den 29 november som deadline (enligt den kodade depeschen från Tokio till dess ambassad i Washington den 24 november), innebar detta att ett anfall var att vänta, och det rådde ingen tvekan om att Pearl Harbor var det närmast ifrågakommande anfallsmålet.

I Pearl Harbor satt amiral Kimmel fullkomligt ovetande om denna dramatiska utveckling. Alla informationer om den långa raden noter och kodade japanska depescher, som knäckts av amerikanarna, hade undanhållits honom. I veckor och månader hade en försämring av förhållandena mellan hans land och Japan skett, en försämring, som lett fram till den punkt, då det japanska

anfallet igångsattes den 7 december. Ansvarig för den livsviktiga amerikanska flottbasen Pearl Harbor borde Kimmel ha varit helt informerad om allt detta. Så skedde ej.

När marinministern Frank Knox anländer till Pearl Harbor några dagar efter angreppet var hans första fråga: "Fick ni mitt budskap på lördag kväll?" Han var fast övertygad om att denna hans varning till Kimmel avsänts. Långvariga undersökningar har gjorts men det finns inte ett spår av denna Knox' varning till Kimmel. Det har uppenbarligen stoppats och aldrig avsänts.¹³⁾ Söndag morgon klockan 9 – det var 3³⁰ i Pearl Harbor och ännu tid – vädjade marininstabschefen Stark till armestabschefen Marshall: låt oss sända ett radiomeddelande till Kimmel. Jag kan nå Kimmel genom Naval Radio på 15 minuter. På detta svarade Marshall: nej, det kan irritera japanerna, jag telegraferar senare till honom. Detta skedde kommersiellt genom Western Union och det telegrammet anlände till Kimmel två timmar efter det att bomberna fallit.¹⁴⁾

Under de förhör och undersökningar, som skedde, började hela affären kartläggas. Det är framför allt genom chefens för marinens underrättelseväsen, kapten Laurence F. Safford, vittnesmål, som det blev uppenbart att en ström av kodade men av amerikanarna knäckta depescher fångats upp, varigenom det inte kunde råda någon tvekan om japanernas avsikter. Allt hade belagts med tystnad. Det var denna tystnad, som nu bröts. Hela affären eller åtminstone väsentliga delar av affären blottades. Visserligen hade en av Roosevelt tillsatt undersökningskommission utpekade Kimmel och Short som ensamt ansvariga för katastrofen och Kimmel tvingades att avgå i februari 1942. Emellertid fortsattes en rad undersökningar och slutet blev, att flottans undersökningsdomstol

fritog Kimmel helt från anklagelsen för tjänsteförsum-
melse.

Av de många egenartade förhållanden, som blottats är
bland annat handhavandet av det tekniska medel, var-
med den japanska koden "Magic" kunde knäckas. Det
fanns åtta maskiner, som utförde detta arbete, varibland
en i Navy Communication center i Corregidor och en i
London – men ingen hade skickats till Pearl Harbor!¹⁵⁾

Det råder ingen tvekan om vem som dirigerat detta
märkliga spel: att låta den amerikanska flottbasen i Pearl
Harbor ligga i fredsmässig ro i stället för att förlägga
basen i högsta beredskap och – om Kimmel fått de infor-
mationer han borde ha haft – låta flottan gå till sjöss.
Hösten 1941 var USA praktiskt taget krigförande, det
enda, som fattades, var den formella krigsförklaringen
eller den krigshandling, som kunde utlösa ett ameri-
kansk krigstillstånd. Politiskt var detta omöjligt med den
rådande stämningen i USA. Det var därför nödvändigt –
och tiden hastade – att förmå "någon" att avlossa det
första skottet. Detta var också vad Roosevelt tydligt låtit
veta. Och hans förhoppning stod till att någon av axel-
makterna, Tyskland i Atlanten och Japan i Stilla havet,
skulle begå ett "misstag".

Spelet lyckades och vid sin sida hade Roosevelt främst
två trogna medarbetare, försvarsministern Stimson och
arméstabschefen Marshall. Inom armén tycks regimen ha
varit hårdare än inom marinen. General Walter C. Short,
befälhavare för markstridskrafterna på Hawaii, liksom
även andra befälhavare instruerades klart och otvetydigt
av sin chef Marshall att om fientligheter ej kunde undvi-
kas önskades att Japan skall gå till angrepp först. Detta
var, sade Marshall, en direkt instruktion från Roose-
velt.¹⁶⁾

Under det att Roosevelt ända in i det sista försäkrade

nationen att det råde de mest fredliga förhållanden med
japanerna måste han med alla informationer i sin hand –
inte minst det flitiga japanska rapporteraudet just från
Pearl Harbor – inte ha kunnat tvivla: det var Pearl Har-
bor anfallet avsåg. Typiskt är Charles Lindberghs reak-
tion i sin dagbok den 7 december: hur kunde japanerna
komma i närheten av Pearl Harbor och var är vår navy?
Sov marinen eller är den i Atlanten?¹⁷⁾

Den djupa förtvivlan och oro, som Charles Lindbergh
uttryckte delades givetvis av de flesta. Det strategiska
läget var radikalt försämrat. USA var nu indraget i ett
tvåfrontskrig, nationen hade att försvara två oceaner med
en flotta för en ocean – och en flotta, som var svårt
sargad. Redan före slaget mot Pearl Harbor var den ame-
rikanska Stilla havs-flottan underlägsen den japanska,
vilket bland andra amiral Kimmel påvisat. Läget var all-
varligt, även om nationen ej borde hängiva sig åt de
nattsvarta bedömningar Sumner Welles gjorde: Sydatlan-
ten en jaktmark för axelmakternas u-båtar, Chile, Peru
och Ecuador öppna för japansk invasion, nationalsocia-
listiska agenter vimlade i Centralamerika, Panamakana-
len hotad och så vidare.

Roosevelt hade nått sitt viktigaste mål: Japan hade
gjort sitt "misstag" och avlossat "det första skottet". Där-
med hade Roosevelt befriats från den politiska börda,
som hette isolationismen, han fick nu av en enhällig
nation fullmakten att träda in i det krig, som han så länge
åtrått. Men hade han varit beredd att betala detta ohyg-
gliga pris för att nå målet? Som så ofta när det gäller
Roosevelt är det ej möjligt att ge ett entydigt svar. Mari-
nen var presidentens ögonsten, han var mycket kunnig i
marina angelägenheter och han var givetvis medveten
om att ett tvåoceankrig var för marinfolket en mardröm.
Han måste ha varit medveten om vilken ohygglig risk

han tog, då nu japanerna hade fria händer för en tid framåt att genomföra sitt erövringskrig i Fjärran östern. Han visste vad det skulle kosta nationen materiellt och i människoliv att bygga upp en stridsmakt, som skulle kunna driva tillbaka japanerna och besegra dem. Men han tog denna risk, medvetet och kallblodigt, ty endast på denna väg kunde han komma in i kriget. Ty det väsentliga var att världens mäktigaste nation med sin president i spetsen måste gripa in i världshändelserna, föra kampen till segerrikt slut och därefter upprätta det demokratiska fredsriket.

Det var också som den moraliskt förorättade och djupt kränkta idealisten, som Roosevelt framträdde inför nationen, som nu hade utsatts för detta lömska japanska överfall. Inför sitt kabinett framträdde han den 7 december lugn, allvarlig, koncentrerad, talande med låg röst, berättar Frances Perkins. Det förklarades att marinen på fredagen trott den japanska flottörelsen gälla Singapore och de engelska hamnarna (Roosevelt och marinen visste nogsamt att så inte var fallet). Vad som hade inträffat, fortsätter Frances Perkins, var ett fruktansvärt slag mot hans stolthet, mot hans tro på marinen och dess skepp, hans förtroende för American Intelligence Service. Men trots allt detta var han nu lugn: "his terrible moral problem had been resolved by the event".¹⁸⁾ Och ett annat vittnesmål från samma dag var en god vän i familjen Roosevelt, mrs. Charles Hamlin, som vistades i Vita huset vid detta tillfälle: han såg lättad ut, "as if a load was off his mind at last, now that fate and the Japanese had finally settled everything that had been brewing for so long".¹⁹⁾

Målet var nått. Och ingen skugga tycktes omgivningen se falla på den man, som var den ansvarige för den stora katastrofen i Pearl Harbor.

Kort och sakligt berättar krigsminister Stimson hur han uppfattade meddelandet om Pearl Harbor: "my first feeling was of relief that the indecision was over and that a crisis had come in a way which would unite all our people".²⁰⁾ Till detta är intet annat att tillägga än vad en gammal officer sade om det skickliga spel hans lands president fört: "Well, he got us in through the back door."

Noter

- ¹ J.F.C. Fuller: a.a. sid. 131
- ² *Perpetual war for perpetual peace*, sid. 320 ff.
- ³ Joseph Grew: a.a. sid. 436 ff, 446, 448, 458 ff.
- ⁴ Masuo Kato: *The lost war*, New York 1946, sid. 20 f., 88. Robert E. Sherwood: a.a. sid. 410 ff.
- ⁵ Joseph Grew: a.a. sid. 368
- ⁶ Masuo Kato: a.a. sid. 56
- ⁷ Joseph P. Lash: a.a. sid. 225
- ⁸ Cordell Hull: a.a. sid. 1037
- ⁹ *Ibid.* sid. 1098 f.
- ¹⁰ Peter H. Nicoll: *Englands Krieg gegen Deutschland*, Tübingen 1963, sid. 252, 256
- ¹¹ Husband E. Kimmel: *Admiral Kimmel's story*, Chicago 1955, sid. 45, 59
- ¹² *Ibid.* sid. 92, 101, 103, Robert E. Sherwood: a.a. sid. 426
- ¹³ Husband E. Kimmel: a.a. sid. 3
- ¹⁴ Curtis B. Dall: *FDR, my exploited Father-in-law*, Tulsa 1968, sid. 163 f.
- ¹⁵ Frazier Hunt: *The untold story of Douglas Mac Arthur*, sid. 222
- ¹⁶ *Perpetual war for perpetual peace*, sid. 352 f.
- ¹⁷ Charles A. Lindbergh: a.a. sid. 560
- ¹⁸ Frances Perkins: a.a. sid. 379 f.
- ¹⁹ *Perpetual war for perpetual peace*, sid. 384 f.
- ²⁰ Henry L. Stimson & Mc George Bundy: a.a. sid. 393